

Ləman Qoca qızı Abbash¹⁰³
**MARK Z. DANİLEVSKİNİN “YARPAQLAR EVİ” ROMANIVƏ
DEKONSTRUKTİVİZM**

Giriş. Yeni dövr dünya ədəbiyyatının aparıcı cərəyanlarından biri də postmodernizmdir. Keçən əsrin ikinci yarısında təşəkkül tapmış postmodernizm özündə strukturalizm, konstruktivizm, dekonstruktivizm kimi bir sıra fəlsəfi konsepsiyaları ehtiva etmişdir. Strukturalizm ilk dəfə dilçilik sahəsində yaransa da, sonradan ədəbiyyatşünaslıqda da geniş şəkildə istifadə olunmağa başlamışdır. Belə ki, ədəbiyyatşünaslar sözün semotikasını əsas tutaraq F. dö Sössürün “işarə” haqqındakı nəzəriyyəsini qəbul etmişlərdir. Bu nəzəriyyəyə görə eyni anlayış müxtəlif dillərdə fərqli formalarda yazılsa da, nəticədə eyni mənanı ehtiva edir. Bu nəzəriyyəni əsas tutan ədəbiyyatşünaslara görə bədii əsərin forması müxtəlif ola bilər, əsas olan onun daşıdığı mənadır. Strukturalizmdən fərqli olaraq konstruktivizm isə keçmişdə əldə edilən biliklərlə yeni əldə edilən məlumatların bir-birilə qarşılıqlı şəkildə mənimsənilməsidir. Yeni konstruktivistlərə görə yeni bir biliyin öyrənilməsi ardıcıl şəkildə, müəyyən qanunauyğunluqla həyata keçirilməlidir. Hər hansısa bir bədii əsərdəki hadisələrin müəyyən qanunauyğunluqla, sıra ilə, bir-birilə əlaqəli şəkildə təsvir edilməsini konstruktivist ədəbiyyata misal göstərə bilərik. Dekonstruktivizmin həm strukturalizmdən, həm də konstruktivizmdən bəhrələnməsinə baxmayaraq, bu konsepsiya demək olar ki, onlara əks mövqedə dayanmışdır. Strukturalistlər üçün əsas olan məna, dekonstruktivistlər üçün o qədər də vacib deyildir. Onlara görə hər bir mənada bir mənasızlıq vardır. Konstruktivistlərin əsas tutduğu ardıcılıq, əsərin vahid strukturunun olması dekonstruktivistlər üçün bir o qədər də önəm daşımır, buna görə də onlar öz əsərlərini istədikləri formada, hadisələrin ardıcılığına o qədər də önəm vermədən qururlar.

Dekonstruktivizm təxminən keçən əsrin 70-80-ci illərindən Qərb humanitar fikrində geniş şəkildə yayılmağa başlamışdır. Dekonstruktivist ədəbiyyatşünaslığın prinsipləri isə ilk dəfə fransız poststrukturalistləri olan J.Derrida, M.Fuka, Y.Kristeva tərəfindən irəli sürülmüşdür. Dekonstruktivizm Fransada meydana gəlsə də, ABŞ ədəbiyyatında daha geniş şəkildə tətbiq edilmişdir. Hal-hazırda nəinki humanitar sahələrdə, eyni zamanda texniki elmlərdə də, hətta qastronomiyada belə bu konsepsiya geniş yayılmışdır.

Tədqiqatçılar amerikalı dekonstruktivizmində dörd istiqamətin mövcudluğunu qeyd edirlər: 1) Yel məktəbi–Amerikada ən mötəbər və nüfuzlu dekonstruktivist istiqamət; 2) hermenevtik dekonstruktivizm (əsasən D.Speynosun tədqiqatları ilə təqdim olunur); 3) öz sosioloji-marksist yönümü ilə ingilis poststrukturalizminə yaxın olan solçu dekonstruktivizm (C.Brenkmanın, M.Ruanın, F.Lentrikkianın yazıları ilə təqdim olunur); 4) Feminist tənqid [3, s. 284]. Dekonstruktivistlərin Yel məktəbinə aid olan nümayəndələri öz bədii yaradıcılıqlarında fransız filosofu olan Jak Derridanın ideyalarını qəbul etmişlərdir. Derrida özünün dekonstruksiya ilə bağlı olan düşüncələrinə ilk dəfə “Qramatologiya” adlı əsərində aydınlıq gətirmişdir. Müasir dövr Amerika postmodernist ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri də Mark Z. Danilevskidir. Amerikalı rejissor Təd Danilevskinin (Tad Danielewski) ailəsində anadan olan sənətkar Yel universitetində ingilis ədəbiyyatı üzrə təhsil almış. Bundan sonra Cənubi Kaliforniya Universitetinin Kinematik sənətlər məktəbində təhsilini davam etdirmişdir. Qısa hekayələr, romanlar, esselər müəllifi olan yazarın ən məşhur əsəri isə “Yarpaqlar evi” romanıdır. Postmodernist ədəbiyyatın bir nümunəsi olan bu roman özündə dekonstruktivizmin bir sıra ünsürlərini ehtiva edir. Müxtəlif qatlardan təşkil olunmuş “Yarpaqlar evi” romanın əsas hissəsi Zampanonun ölümündən sonra Cani Truintə (Jonny Truant) qalan əlyazma barəsindədir. Əlyazmada Navidos adlı şəxsin evində birdən-birə peyda olan qaranlıq dəhlizdən bəhs edilir.

Əsas hissə. Postmodernist ədəbiyyatın bir çox nümunəsi vardır. Məsələn, Umberto Eko nümunəsi, Xulio Kortasar nümunəsi, Mark Z. Danilevski nümunəsi və s. Mark Z. Danilevskinin “Yarpaqlar evi” romanı postmodernist ədəbiyyatın qara roman, yaxud digər adı ilə desək, anti-roman üslubunda yazılmış. Qara yumordan məharətlə istifadə edən yazıçı əsərini elmi ədəbiyyat strukturunda yazaraq ona indeks əlavə etmiş, terminlərin izahını vermək üçün ayrıca bir səhifə əlavə etmiş, müxtəlif uydurma və real elm adamlarının adından istifadə edərək mətnə izahlar, şərhlər əlavə etmiş və bununla elmi üslubda yazılmış əsərlərə kinayə ilə yanaşmışdır.

Danilevskinin “Yarpaqlar evi” adlı əsərində dekonstruktivizmə aid ünsürlərə rast gəlməyimizin başlıca səbəblərindən biri onun aldığı təhsil ilə əlaqədardır. Danilevski Yel universitetinin ingilis ədəbiyyatı ixtisasını oxumuş, Con Halıdr (John Hollander), Stüart Malfrop (Stuart Moulthrop) və Con Gilri (John Guillory) kimi məşhur amerikalı ədəbiyyatşünaslarından dərs almışdır. Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Amerikadakı ən nüfuzlu dekonstruktivist istiqamət Yel məktəbinə məxsus idi. Bundan başqa Mark Z. Danilevski Cənubi Kaliforniya Universitetinin Kinematik sənətlər məktəbində oxuyanda əslən əlcəzairli fransız filosofu və ədəbiyyatşünası olan Jak Derridanın həyat və yaradıcılığı ilə daha dərinləndirilmiş maraqlanmış, hətta Derridanın həyatından bəhs edən sənədli filmin çəkilişində redaktor köməçisi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Şübhəsiz ki, bütün bunlar onun yazdığı “Yarpaqlar evi” adlı romanına təsir etmişdir.

Danilevski öz yaradıcılığında amerikalı ədəbiyyatşünas Harold Blumdan ilhamlanmışdır. Məşhur dekonstruktivistlərdən biri olan amerikalı ədəbiyyatşünas Harold Blum 1973-cü ildə çap etdirdiyi “Formanın dağıdılması” adlı əsərində şeirə əsl “parıltı” verən formanın yox, mənanın olduğunu söyləyərək ədəbiyyat üçün ənənəvi olan bütün qəlibləri qırmağa, dağıtmağa çalışmışdır. Müəlliminin yolunu davam etdirən Danilevski də “Yarpaqlar evi” əsərində bizə məlum olan bütün qəlibləri, qəbul etdiyimiz ənənəvi roman strukturunu dağıdıb parçaladı və tamamilə başdan bir forma yaratdı. Lakin bu eyni zamanda bir qəlibsizlik idi. Danilevski kitabın daxili strukturunu, mətnin yığılması prinsipini oxucuya

¹⁰³ Bakı Dövlət Universitetinin magistrantu, lamanabbashi@mail.ru

yeni bir formada təqdim etmişdir. Mətnin müxtəlif şrifflərlə yığılması, kitabın bəzi səhifələrində yalnız bir cümlənin olması, yaxud bir çox səhifənin yarımından çoxunun boş olması, mətnin yığılmasında güzgü effektindən istifadə edilməsi, istinadların fərqli səhifələrdə verilməsi, mündərciatda səhifənin göstərilməməsi, elmi əsər kimi romanın sonunda indeksin verilməsi və s. bu kimi bir çox ünsürlər oxucu beynində olan ənənəvi roman qəliblərini paramparça etmişdir. Danilevski “Yapraklar evi” romanında tez-tez Jak Derridanın adını çəkir, ondan sitatlar gətirərək Zampanonun əlyazmasını izah etməyə çalışır. İzahlar zamanı xüsusilə Derridanın “Yazı və fərq”, “Struktur, işarə və humanitar elmlərin diskursunda oyun” kimi məqalələrinə müraciət etmişdir. Dekonstruksiya nəzəriyyəsi Derridanın Qərb fəlsəfəsinin təhlilinə əsaslanır və onun əsasını falloqosentrizmə söykənir. O, ilk növbədə strukturalizmin, xüsusən də Klod Levi Strossun (1908-2009) əsərinin tənqidi kimi ortaya çıxmışdı. Derrida ikili ziddiyyətlər nəzəriyyəsinə etiraz edərək, iki ziddiyyət arasındakı əlaqənin birinin digərinə tabe olduğu iddia edirdi [4].

Fransız filosofu ikili ziddiyyət dedikdə qaranlıq və işıq, qadın və kişi kimi bir-birinə əks qütblərdə dayanan anlayışları nəzərdə tuturdu. Bu ünsürü biz Mark Z. Danilevskinin “Yarpaqlar evi” əsərində də görürük. Əsər başdan ayağa qaranlıq ilə işığın mübarizəsi kimi təsvir edilmişdir. Əsərdə qaranlıq dəhlizin hər şeyi udması, yazarın tez-tez obrazların dili ilə qaranlıq dəhlizin bir məzarın içi kimi qapqara olmasını deməsi, Navidosun uşaqlarının çəkdiyi rəsmlərdə qara rəngin üstünlük təşkil etməsi və s. bu kimi elementlər Danilevskinin bu ziddiyyətlər arasından qaranlığa daha çox üstünlük verdiyini deməyə əsas verir.

Dekonstruksionistlər mətnlərin dəqiqliyini və sabitliyini şübhə altına almaqda çox maraqlı idilər. Onlara görə mətnlər həmişə eyni mənə daşımır, çünki dil kontekstdən asılıdır və buna görə də inanılmaz dərəcədə qeyri-sabitdir [5].

Dekonstruktivistlərin, həmçinin Derridanın fəlsəfi görüşlərindən xəbərdar olan Mark Z. Danilevski “Yarpaqlar evi” əsərində onların bu fikrindən geniş şəkildə bəhrələnməmiş, eyni mətnə müxtəlif uydurma elm adamların obrazları vasitəsilə müxtəlif şərhlər vermiş, hətta yeri gəldikcə uydurma əsərlərdən sitatlar gətirmişdir.

Derrida həmişə “işarənin” fərqli olduğu yerləri işarələməklə mətnlə oynayırdı. O bunu “sous rature”, yəni “üzərindən xətt çəkmək” termini ilə ifadə edirdi. Belə ki, o mətnə bir sözü yazır, sonra onun üstündən xətt çəkir və sözü o formada çap edir, çünki ona görə söz səhv belə olsa, onun orada olması zəruridir [1, s. 17].

Derridanın “üzərindən xətt çəkmək” konsepsiyasının izləri “Yarpaqlar evi” romanında da açıq-aydın şəkildə görünür. Zampanonun əlyazması üzərində işləyən Cəmi Truint əslində Zampanonun özü tərəfindən üzərindən xətt çəkilmiş hissələri mətnə çıxarmamış, elə üzərindən qırmızı xətt çəkilmiş formada da mətnə saxlamışdır. Sözü həm düzgün, həm də səhv formasını verməklə yazıçı uyğun sözü seçməyi tamamilə oxucunun öz ixtiyarına vermişdir. “Üstündən xətt çəkilmiş paraqraflar Zampanonun mətnə atmağa çalışdığı, amma bəndəniz tərəfindən bir böyüdücünün köməyi ilə ortaya çıxarmağa çalışdığı hissələrdir” [2, s. 132].

Əsərdə Cəmi dəfələrlə bəzi hissələrin ona mənasız gəldiyi, mətnlə bir əlaqə görmədiyini vurğulasa da, həmin hissələri mətnə çıxarmamış, olduğu kimi saxlamışdır. Eyni zamanda, Zampanonun əlyazmasında səhv yazılmış sözləri də düzəltməmiş olduğu kimi saxlamış, sadəcə olaraq səhifənin aşağısında həmin sözün düzgün formasını vermişdir. Bu isə Derridanın söz səhv olsa belə, mətnə olduğu kimi saxlanmalıdır ideyasına xidmət edir.

Nəticə. XXI əsr dünya ədəbiyyatı artıq qara roman istiqamətində inkişaf edir. Həmçinin postmodernist ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olan Mark Z. Danilevskinin “Yarpaqlar evi” əsəri də qara roman üslubunda yazılmışdır. Biz bu romanın quruluş və mənə xüsusiyyətlərinə nəzər salaraq əsərin nəyə görə anti-roman olduğunu aydınlaşdırmağa çalışdıq. Həmçinin postmodernist ədəbiyyatın bir nümunəsi kimi “Yarpaqlar evi” romanındakı dekonstrukturalizmin yerini müəyyən etdik. Mark Z. Danilevskinin “Yarpaqlar evi” romanında dekonstruktivizmin ünsürlərinin olmasının səbəbini isə yazarın Yel universitetindəki təhsili ilə bağladıq, çünki dekonstruktivizmin ən nüfuzlu istiqaməti olan Yel məktəbinin daha da genişləndiyi bir dövr ilə Danilevskinin Yel universitetində təhsil alması eyni zamana təsadüf edirdi. Həmçinin sənətkarın məhz məşhur dekonstruktivist ədəbiyyatşünaslardan dərs alması onun yaradıcılığına böyük təsir göstərmiş və beləliklə dekonstruktivizmin bir çox prinsiplərini öz əsərinə tətbiq edən Mark Z. Danilevski “Yarpaqlar evi” romanı ilə ənənəvi olan hər şeyi dağıdıb parçalamışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. ATKINS G. D. Reading deconstructive, The university press of Kentucky, 1983, 172 s.
2. Danilevski Z. M. Yapraklar evi, İstanbul: MonoKL yayımları, 2018, 766 s.
3. Quliyev Q. XX əsr ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyaları. Bakı, 2012,

Vebliqrafiya

4. <https://www.studysmarter.us/explanations/english-literature/literary-criticism-and-theory/deconstruction/>
5. <https://www.shmoop.com/literature-glossary/deconstructionism.html>

Key words: deconstructivism, Jak Derrida, postmodernizm, “House of leaves”, Mark Z. Danielewski

Ключевые слова: деконструктивизм, Жак Деррида, постмодернизм, “Дом листьев”, Марка З. Даниелевского

Mark Z. Danielewski's “House of Leaves” novel and deconstructivism Summary

Postmodernism is one of the leading trends in world literature of the new era. Postmodernism, an eclectic trend, includes a number of concepts such as structuralism, deconstructivism. Mark Z. Danielewski is one of the outstanding representatives of modern American postmodernist literature. He wrote the novel "The House of Leaves", which made him famous in world literature, in the anti-novel style. As An example of postmodernist literature, many deconstructive elements are found in this work. The main reason for this is related to Danilevsky's education at Yale University. Thus, Danilewski

studied English literature at Yale University, which is considered the most influential school of deconstructivism in America, and studied with famous deconstructivist literary critics such as John Hollander, Stuart Moulthrop and John Guillory. Danilewski, who is familiar with the philosophical ideas of French philosopher Jacques Derrida, one of the founders of deconstructivism, based on Derrida's idea that "Even if the word is wrong, it is necessary to remain in the text", he used his concept of "under erasure" in his work. Mark Z. Danielewski, inspired by Bloom, also applied his theory of "The breaking of form" to his work and created a completely new form of work by destroying the traditional structure of the novel known to us so far.

Роман Марка З. Даниелевского “Дом листьев” и деконструктивизм

Резюме

Постмодернизм – одно из ведущих течений мировой литературы нового времени. Постмодернизм, который является эклектичным течением, включает в себя ряд понятий, таких как структурализм, деконструктивизм. Марк З. Даниелевский – один из крупнейших представителей современной американской постмодернистской литературы. Роман “Дом листьев”, который прославил его в мировой литературе, написан в антироманном стиле. Как пример постмодернистской литературы, в этом произведении можно найти много деконструктивных элементов. Основная причина этого связана с образованием Даниелевского в Йельском университете. Так, Даниелевский изучал английскую литературу в Йельском университете, который считается самой престижной школой деконструктивизма в Америке, и учился у известных литературоведов-деконструктивистов, таких как Джон Холландер, Стюарт Молтроп и Джон Гиллори. Даниелевский, знакомый с философскими идеями французского философа Жака Деррида, одного из создателей деконструктивизма, опираясь на идею Деррида о том, что «даже если слово неверное, оно должно оставаться в тексте», использовал свою концепцию “вычеркнуть” в его творчестве. В то же время художник, вдохновленный Блумом, применил к своему творчеству свою теорию “Разрушения формы” и создал произведение в совершенно новой форме, разрушив структуру известного нам до сих пор традиционного романа.

Рәүси: prof. Cəlil Nağıyev